

HOOFDSTUK 5

1994-2001:

Europa wordt binnenland

Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst

5.1. INLEIDING

Het Verdrag van Maastricht, in werking getreden in november 1993, markeerde het einde van een periode van optimisme die in 1985 met de Europese Akte was begonnen. In het voorgaande hoofdstuk werd al gerefereerd aan de moeizame procedure van verdragsgoedkeuring in de lidstaten en aan de eerste voorzichtige rimpelingen in de houding van de publieke opinie ten opzichte van Europa. Tegelijkertijd manifesteerden zich in snel tempo uiteenlopende problemen als oplopende werkloosheid, de tijdelijke ineenstorting van het Europees Monetair Stelsel (EMS) en de onmacht van de Europese Unie een rol van betekenis te spelen in het conflict in het voormalige Joegoslavië.

Ook trad er verandering op in de aanvankelijk positieve houding van de lidstaten ten opzichte van uitbreiding naar Midden- en Oost-Europa (het proces van ‘verbreding’). Het einde van de Koude Oorlog zou weliswaar spoedige en geruisloze toetreding van de voormalige ‘neutralen’ Oostenrijk, Finland en Zweden mogelijk maken (in 1995), maar het lidmaatschap van de zich midden in een transformatieproces bevindende ex-communistische landen was een ander verhaal. De EU-lidstaten maakten zich niet alleen zorgen over de rechtsstatelijke ontwikkeling van het voormalige Oostblok – inclusief naleving van mensenrechten en bescherming van minderheden in de betreffende landen – maar schrokken ook terug voor de vele extra kosten die het uitbreidingsproces met zich mee zou brengen, vooral op de terreinen van het landbouw- en structuurbeleid. De jaren negentig werden dan ook beheerst door gesteggel over nationale bijdragen, waarbij vooral de rijkere lidstaten zich steeds terughoudender gingen opstellen bij het voteren van afdrachten aan de EU. Gekoppeld aan de ‘verbreding’ was er het vraagstuk van ‘verdieping’ van de Unie, waarmee bedoeld werd de hervorming van de Europese instellingen en de aanpassing van besluitvormingsprocedures.

Velen deelden de mening dat de uit de jaren vijftig stammende institutionele structuur bij een grootscheepse uitbreiding van het lidmaatschap aan grondige herziening toe was. Dit was ook de teneur van een redevoering (op 12 mei 2000) van de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Joschka Fischer over de finaliteit, het einddoel, van het integratieproces. Fischer beoogde met zijn voorstellen de ontwikkeling van een federale unie, maar ontving hiervoor weinig steun. De lidstaten stelden zich in deze periode terughoudend op en de voor institutionele hervorming bedoelde Europese topconferenties van Amsterdam (1997) en Nice (2000) resulteerden in moeizame en veelal ingewikkelde compromissen. Wel werd er overstemming bereikt over het Stabiliteits- en Groeipact, dat moest garanderen dat de lidstaten zich zouden houden aan enkele harde financieel-economische criteria teneinde op termijn een stabiele eenheidsmunt te kunnen invoeren en handhaven. De grote vraag was of de criteria ook in economisch zware tijden overeind gehouden konden worden.

Brusselse besluitvorming drong dieper dan tevoren door in de samenleving. Paspoorten, kentekenplaten van auto's, Arboretgeving, het televisiebestel en ouderschapsregelingen – om maar enkele voorbeelden te noemen – werden Europees gekleurd. Voor politici die de beleidsvorming niet naar hun hand wisten te zetten, werd het verleidelijk de zwartepiet aan Europa door te schuiven: het ruimen van varkens en gekke koeien, het doorsturen van asielzoekers, de kritiek op het nationale drugsbeleid tot en met het drama van Srebrenica in 1995. Terwijl de komst van het internet de wereld in haar geheel kleiner maakte, kwam Europa dichterbij de burger, en tegelijkertijd hoger op de nationale politieke agenda.

5.2. HET EUROPADEBAT VAN MAASTRICHT TOT AMSTERDAM

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1994 was de Partij van de Arbeid – ondanks een teruggang in zetels – als grootste partij uit de bus gekomen. Samen met VVD en D66 werd vervolgens een 'parse' regering geformeerd, onder leiding van Wim Kok, met Hans van Mierlo (D66) op de positie van minister van Buitenlandse Zaken. Verliezer CDA was na jarenlang regeringsverantwoordelijkheid te hebben gedragen gedwongen plaats te nemen in de oppositie. De vraag was wat dit zou gaan betekenen voor de inhoud van het Nederlandse Europadebat.

Ook in de periode na de ratificatie van het Verdrag van Maastricht bleef de PvdA zich manifesteren als aanhanger van een verdere ontwikkeling van Europese integratie, maar het supranationale idealisme, aan de dag gelegd

in de periode 1989-1991, was verdwenen. Dit werd veroorzaakt door een aantal factoren: een oplaaierende interne discussie binnen de partij over de gewenste Europa-strategie, uitingen van ontevredenheid in de achterban, alsmede deelname aan het paarse kabinet. Premier Wim Kok stond weliswaar bekend als aanhanger van de Europese gedachte (hij had in het verleden als vakbondsvoorzitter deel uitgemaakt van het Actiecomité voor de Verenigde Staten van Europa), maar hij opereerde overwegend behoedzaam en concentreerde zich – in lijn met de traditionele Nederlandse voorkeuren – op economische en monetaire ontwikkelingen. Kok had in Maastricht als minister van Financiën aan de wieg gestaan van de Economische en Monetaire Unie en hoopte die tijdens zijn premierschap op een voor ons land bevredigende wijze daadwerkelijk tot stand te kunnen brengen. Daarnaast had de pvdA rekening te houden met de wensen van coalitiepartner vvd, die onder fractieleider Frits Bolkestein op een terughoudende Europa-koers aandrong.

Velen in de pvdA ergerden zich aan het remmende optreden van de vvd-voorman. In maart 1996, aan de vooravond van de Intergouvernementele Conferentie¹ die zou aanvangen in het Italiaanse Turijn, had Bolkestein zich op een vvd-partijraad in Bussum kritisch uitgelaten over het almaar voortgaande proces van uitbreiding met nieuwe lidstaten, alsmede over het gevaar van politieke invloed op de nog op te richten Europese Centrale Bank. Zijn twijfel over de bereidheid van regeringen om in voorspoedige tijden financiële buffers op te bouwen, verwoordde Bolkestein met de beeldende oneliner: ‘Honden kunnen geen worstvoorraad aanleggen.’ De ECB moest in zijn ogen verschoond blijven van regeringsbemoeienis en worden overgelaten aan onafhankelijk opererende bankiers. Tevens diende de consensusbesluitvorming van het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid intact te blijven. Als Nederland op dat terrein een heilloze federatieve koers zou varen, dreigde een tweede Zwarte Maandag. Verder omschreef Bolkestein het Europees werkgelegenheidsbeleid als ‘politiek hobbyisme.’ Hij sloot zich aan bij de Britse afwijzing van Europese inmenging op sociaal gebied. Dat laatste irriteerde pvdA-minister van Sociale Zaken Ad Melkert, die opmerkte dat ‘Bolkesteins houding ons lelijk [kan] opbreken.’ Melkert lichtte dit als volgt toe:

Frits Bolkestein zit in de verkeerde trein. Hij is ingestapt in de Intercity, die langs de Hollandse tulpenvelden voortboemelt. Terwijl premier Kok, minister van Mierlo en staatssecretaris [Michiel] Patijn in de rgv naar de Europese top in Turijn zitten [...] Als je verlangend op het strand van

Scheveningen uitkijkt over de Noordzee, impliceert dat wel dat je met je rug naar Europa staat. (...) Het gaat erom of je de tijd waarin je leeft verstaat en ziet dat het Europees belang nationaal belang is. Nederland wordt geen dienst bewezen als we in een steeds internationaler wordende omgeving aan de zijlijn gaan staan.²

pvdA-fractie leider Jacques Wallage was het eens met de kritiek van partijgenoot Melkert en beklagde zich erover dat vvd-collega Bolkestein bezig was te ‘surfen op de publieke opinie’ maar het debat in de Kamer over zijn stellingnames te ontlopen.³

Niet iedereen in de partij deelde dit standpunt. In een in augustus 1996 verschenen brochure over ‘Bolkestein en de eurosceptis’ betoogde Sam Rozemond (voorzitter van de redactieraad van het aan de pvdA gelieerde maandblad *Socialisme & Democratie*) dat ‘Bolkestein gelijk heeft als hij waarschuwt dat de eurosceptis bij uitstek wordt gevoed wanneer de politiek verwachtingen wekt die niet gehonoreerd kunnen worden.’ Rozemond dacht hierbij in het bijzonder aan het sociale beleid dat in Europa – in weerwil van verklaarde ambities – maar moeizaam van de grond kwam. Ook vond Rozemond, anders dan zijn partij, dat ‘Bolkestein en de vvd niet opportunistisch hebben gezwalkt’, maar sinds 1991 juist een ‘tamelijk consistente lijn’ hebben gevolgd. Vooral ‘met betrekking tot de eis van democratische afdekking van Europees beleid is zij misschien wel consistentere geweest dan de andere partijen,’ inclusief de pvdA, aldus Rozemond.⁴ Het was niet voor het eerst dat hij zich in kritische zin uitliet over de Europa-strategie van zijn partij. In mei 1989 had Rozemond al eens opgemerkt dat de pvdA schromelijk onderschatte wat ‘Europa 1992 voor beperkingen aan de nationale beleidsruimte oplegt.’⁵

Het denken in de partij over Europa stond dus niet stil en de discussie erover evenmin. Kort na Rozemonds publicatie over Bolkestein, in september 1996, vaardigde een commissie onder leiding van Tweede Kamerlid Maarten van Traa het rapport ‘Het buitenland van de pvdA’ uit. Het rapport begon met de fundamentele constatering dat in een zich steeds verder uitbreidende Unie het ideaal van een federaal Europa onhaalbaar geworden was:

Meer dan veertig jaar lang is een federaal Europa ons ideaal geweest. De Verenigde Staten van Europa met uiteindelijk één regering, één parlement en een gekozen president. Daarvan is het niet gekomen en zal het de komende tijd niet komen. Dat is jammer, maar onvermijdelijk als we recht willen doen aan de nieuwe situatie in Europa na het verdwijnen van de Muur in Berlijn en het Sovjet-communisme in 1989.

Dit betekende overigens niet dat Europa minder relevant was geworden. De pvda moest zich blijven inzetten voor de bevordering van ‘actieve integratie.’ Ook vond de commissie dat Nederland binnen de EU moest afzien van het gebruik van nationale veto’s en moest accepteren dat het dan in sommige gevallen ‘overstemd’ zou kunnen worden. Voortgang van de integratie was cruciaal, ‘ook als dat proces niet naar wens verloopt vanwege het ontbreken van werkelijke democratische controle.’ Van Traa en de zijnen benadrukten:

Gesteld voor de keuze: eerst meer democratie of eerst meer beleid in Europa, kiezen wij voor het laatste. Dit is een praktische keuze. Natuurlijk vinden wij ook dat er meer transparantie en controle moet komen op de interne markt en de Europese besluitvorming, maar daar kunnen wij nu niet altijd op wachten.

Verder diende de uitbreiding van de Unie onverwijld te worden ondersteund: De ‘pvda is er geen voorstander van de verdieping vooraf als voorwaarde voor uitbreiding te stellen.’ Dat het ambitieuze beleid extra middelen zou vergen was niet meer dan reëel: ‘Geen cent extra meer uitgeven aan Europa kan natuurlijk niet.’⁶ Het rapport droeg de subtitel ‘Voorbij de Waterlinie’, hetgeen kon worden opgevat als impliciet commentaar aan het adres van Bolkestein en diens vermeende provincialisme, waaraan ook minister Melkert in een eerder stadium uiting had gegeven.

Het pvda-rapport – in grote lijnen een ondersteuning van de Europapolitiek van het paarse kabinet – kreeg een vernietigende recensie in het dagblad *Trouw* van CDA-europarlementariër Arie Oostlander. Oostlander constateerde allereerst dat het rapport op een ‘halfslachtige wijze’ afrekende met het ideaal van een federaal Europa, aangezien het tegelijkertijd pleitte voor ‘actieve integratie.’ Verbazingwekkend vond hij de keuze die het rapport-Van Traa maakte tussen democratie en beleid:

Het rapport kiest voor een autonome en onzichtbare bureaucratie. Want ‘op transparantie en controle kunnen we niet wachten.’ Men bedenke dat dit geschreven wordt onder het voorzitterschap van Maarten van Traa, die zojuist het IRT-onderzoek⁷ achter de rug heeft!

Tevens laakte Oostlander de stelling dat uitbreiding van de Unie naar Centraal Europa ‘best kan plaatsvinden zonder het geschikt maken van de Unie voor deze uitbreiding.’ De CDA’er verwachtte dat een dergelijke stellingname vooral de Britse eurosceptici tevreden zou stellen: ‘Nóg een medestander

voor de vernietiging van de EU!⁸

Ook binnen de PvdA werd het rapport van de commissie-Van Traa onder vuur genomen. Partijideoloog en (bijzonder) hoogleraar Bart Tromp constateerde een gebrek aan diepgang en stelde: 'Als een van mijn studenten met een werkstuk van dit niveau komt, stuur ik het terug.'⁹

De nadruk die het kabinet-Kok legde op de ontwikkeling van de EMU en de invoering van de euro bracht in toenemende mate onrust teweeg in PvdA-gelederen. Tromps collega-partijideoloog Jos de Beus wekte de irritatie op van de premier door zich pessimistisch uit te laten over de invoering van de eenheidsmunt euro: 'De partij denkt dat de EMU de wieg is van een sociaaldemocratie op Europese schaal, maar ik vrees dat de PvdA bezig is haar eigen graf te graven.'¹⁰ De Beus was een van de ondertekenaars van een manifest waarin een groot aantal academici waarschuwde dat de strenge EMU-criteria voor de overheidsfinanciën zouden leiden tot ontmanteling van de publieke sector en tot verdere aantasting van de positie van sociaal zwakkeren in Europa.¹¹ Ook Paul Kalma, directeur van de Wiardi Beckmanstichting (wetenschappelijk bureau van de PvdA), ventileerde zijn onvrede hierover. Hij verwees naar de situatie in Frankrijk waar de juist aangeleden socialistische premier Lionel Jospin veel minder terughoudend was met het naar voren brengen van zijn kritiek op de EMU en op het vigerende economisch liberalisme in de Unie dan Kalma's partijgenoten in het kabinet. Kalma vroeg zich af of de PvdA niet 'te modern' wilde zijn en merkte op dat de authentieke Jospin 'bewijst dat het ook zonder geföhnde haren en mediaspecialisten kan.' Wat hij waardeerde in Jospin was dat deze het aandurfde openlijk verzet te bieden tegen een 'beleid dat de nationale overheden aan steeds strakkere regels bindt, de werkloosheid op haar beloop laat en de tegenstellingen binnen Europa onnodig vergroot.' Kalma ergerde zich eraan dat in Europa 'de meest elementaire vormen van openbaarheid ontbreken' en wees zijn beschuldigende vinger in één bepaalde richting:

Inmiddels weten we wie we daarop, meer dan ooit, kunnen aanspreken: de sociaaldemocratische partijen in Europa, die in maar liefst dertien van de vijftien landen van de EU regeringsverantwoordelijkheid dragen, in drie zelfs als enige regeringspartij; en die in negen van de vijftien gevallen de minister-president leveren.¹²

Het CDA – naar zeteltal de tweede partij en na langjarige regeringsdeelname in de oppositie terechtgekomen – hield hardnekkiger dan de PvdA vast aan de vertrouwde communautaire en profederale lijn, zoals impliciet bleek

uit de bovengenoemde kritiek van Europarlementariër Oostlander op het rapport van de commissie-Van Traa. Maar ook in CDA-kringen was er geen sprake meer van onversneden federalisme. In het partijrapport 'Nieuwe wegen, vaste waarden' (1996) werd de partijlijn als volgt verwoord:

De Europese Unie is nodig om een antwoord te bieden op grensoverschrijdende vraagstukken én om een eigen identiteit te kunnen behouden. Dat vraagt om een economische, monetaire en politieke unie die in staat is de markt te ordenen, de munt te waarborgen en effectief op te treden op de terreinen van vrede en veiligheid, politie, justitie, het milieubeleid en het vreemdelingenbeleid. Dat vraagt ook om een Unie die door strikte toepassing van subsidiariteit juist ruimte laat voor nationale diversiteit.¹³

Zoals fractieleider Enneüs Heerma het in de Tweede Kamer verwoordde: 'We zijn "pro-Europees", maar "realistisch en op punten kritisch."' Net als in de voorgaande periode bleef subsidiariteit een kernwoord in de Europastrategie van het CDA. Besluitvorming moest zo dicht mogelijk bij de burger plaatsvinden en bevoegdheden dienden alleen dan aan Brussel te worden overgedragen als 'die daar op een doelmatiger manier kunnen worden gehanteerd.'¹⁴

Deze 'realistische' benadering van Europa maakte het tegelijkertijd moeilijk voor het CDA om zich in de oppositie te profileren tegenover het kabinet-Kok-Van Mierlo. In grote lijnen steunde de partij de Europalijn van het kabinet. Een van de weinige onderdelen waarbij voor een alternatieve benadering werd gekozen, betrof de plaats van het in Nederland gevoerde drugsbeleid in breder Europees verband. Vooral vanuit Frankrijk en Duitsland was er forse kritiek gekomen op de liberale aanpak van de verkoop en het gebruik van softdrugs in Nederland, vanwege de aantrekkende invloed ervan op de jeugd in de omliggende landen. De Franse president Jacques Chirac had premier Kok er persoonlijk over aangesproken. CDA-Tweede Kamerlid Jaap de Hoop Scheffer merkte naar aanleiding hiervan op:

Hoe kun je enerzijds blijven streven naar en blijven pleiten voor verdere Europese integratie als je je anderzijds met een onderdeel van je nationale beleid steeds verder van de hoofdstroom in Europa af beweegt? Het gaat mij niet om de vraag of die hoofdstroom gelijk heeft of dat wij gelijk hebben, maar het gaat mij om het debat over de keuzen. (...) Ik denk dat de spanning tussen die twee elementen groter is dan de regering aanneemt.¹⁵

Voor CDA-justitiewoordvoerder in de Tweede Kamer Wim van de Camp was het wél duidelijk wie er gelijk had. In de pers stelde hij: 'Drugs? We zijn veel te tolerant geweest.' Van de Camp constateerde dat 'mensen de overlast in en om coffeeshops zat zijn' en dat het aantal coffeeshops resoluut moest worden teruggedrongen. Over de Nederlandse positie in Europa zei hij:

Het is toch heel gek wanneer één EU-land zegt: 'Graag alle economische voordelen van Europa, maar anderen mogen geen invloed hebben op ons drugsbeleid.' Dat is naïef; tachtig procent van de heroïne in Noord-Frankrijk komt uit Rotterdam. Het buitenland heeft dus wel degelijk met ons drugsbeleid te maken.¹⁶

Het drugsstandpunt van het CDA vond geen gehoor bij de paarse coalitie. Binnen de VVD bestond er weliswaar enige sympathie voor de christendemocratische kritiek, maar Bolkestein en de zijnen waren niet van zins op dit dossier tegen de kabinetsmeerderheid in te gaan. Het CDA was bovendien te verzwakt en te weinig gewend aan de oppositierol om een geloofwaardige vuist tegen 'paars' te kunnen maken.

De verhouding coalitie-oppositie zou ook in de latere jaren van 'paars' de stellingnames inzake het drugvraagstuk in belangrijke mate bepalen: toen de Europese Commissie in november 1999 een 'strategie' voor de preventie van drugsgebruik en hulp aan drugsverslaafden publiceerde, juichten alle grote fracties een Europese aanpak toe. De Kamerleden Gerrit Jan van Oven (PvdA), Atzo Nicolai (VVD) en Boris Dittrich (D66) beklemtoonden daarbij de successen van het Nederlandse beleid, in het bijzonder het daarin gemaakte functionele onderscheid tussen soft- en harddrugs. CDA-woordvoerder Van de Camp daarentegen zag een Europese aanpak als een mogelijkheid het 'geïsoleerde' Nederlandse beleid, waar de Franse president Chirac met recht en rede stelling tegen had genomen, op een nieuwe – minder tolerante – leest te schoeien.¹⁷

De VVD bleef zich door de jaren negentig heen kritisch opstellen ten opzichte van Europa, al was zij door regeringsdeelname aan het kabinet-Kok nu en dan gedwongen concessies te doen aan de meer Europees gezinde partners PvdA en D66. Tegelijkertijd was Bolkestein, die als fractievoorzitter in de Kamer was gebleven, er niet de persoon naar om zich door de coalitiegenoten al te zeer de les te laten lezen. Hiervoor is gerefereerd aan de kritiek die hij opriep bij PvdA-coryfeeën Melkert en Wallage, die hem verweten te 'boemelen langs de Hollandse tulpenvelden' en te 'surfen op de publieke opinie.' Ook binnen zijn eigen partij stuitte Bolkestein op tegenstand, vooral

van het liberale smaldeel in het Europees Parlement. EP-lid Gijs de Vries probeerde in de Nederlandse pers de interne tegenstellingen te verbloemen, maar slaagde daar maar moeizaam in. De Vries over zijn relatie met Bolkestein:

Het valt niet te ontkennen dat onze toon hier en daar van elkaar verschilt. Zegt hij tegen Europa ‘nee, mits’, ik vind ‘ja, tenzij’. Het is onzin te doen alsof het de bedoeling van de Unie zou zijn om nationale belangen weg te poetsen. De EU is bedoeld tegengestelde nationale belangen beheersbaar te houden.

De Vries had zich geërgerd aan Bolkestein die – in een reactie op een uitspraak van minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo – had gezegd dat het ‘aanschurken van Nederland bij een Frans-Duitse as niet wenselijk is.’ Want, zo vervolgde Bolkestein, ‘wie zich dienstbaar opstelt krijgt meestal een trap.’ In plaats daarvan bepleitte hij als voorheen een oriëntatie op het Verenigd Koninkrijk. De Vries noemde de opmerkingen van Bolkestein hierover ‘niet het sterkste deel van zijn betoog.’ In zijn visie was het ‘kristalhelder dat je, gezien de machtsverhoudingen binnen Europa, in Parijs en Bonn moet zijn.’ Want ‘wie het nationale belang hoog heeft, doet er goed aan zijn heil niet primair bij Groot-Brittannië te zoeken.’¹⁸

De Europalijn van Bolkestein lag nog steeds moeilijk in de partij. Hij werd niet alleen bekritiseerd door ‘Straatsburg’, ook ondervond hij tegenstand in de vvd-gelederen in de Eerste Kamer, waar de integratiegezinde oud-Minister Wim van Eekelen optrad als woordvoerder voor Europese zaken. Van Eekelen werd juist in die tijd benoemd tot voorzitter van de Europese Beweging Nederland, niet bepaald een club van eurosceptici. Zelfs met de geestverwante ministers in het paarse kabinet had Bolkestein nu en dan aanvaringen, bijvoorbeeld over de mogelijke toetreding van Turkije, waartegen hij zich hardnekkig verzette.¹⁹

Wel kon Bolkestein rekenen op de onvoorwaardelijke steun van zijn eigen Tweede Kamerfractie. In overeenstemming met zijn fractie- en partijleider ventileerde Europa-woordvoerder Frans Weisglas de mening dat de EU zich moest beperken tot een aantal kerntaken, ‘op een niet-bureaucratische en niet-overgereguleerde manier.’ Bovendien ‘moeten we een streep zetten door ideeën over een Verenigde Staten van Europa met Brussel als hoofdstad en Chirac als president. Daar zitten we niet op te wachten.’²⁰ Eind maart 1996, tijdens een debat in de Tweede Kamer, stond de vvd vrijwel alleen met haar afwijzing van het streven van minister Van Mierlo naar

meerderheidsbesluitvorming op buitenlands politiek gebied en met haar verwerping van plannen om te komen tot een EU-werkgelegenheidsbeleid.²¹ Ofschoon Weisglas zijn partij niet eurosceptisch achtte maar ‘nuchter en realistisch’, gaf hij toe dat de vvd zich beduidend minder federaal opstelde dan voor de val van de Muur. Maar, zo citeerde hij zijn leider Bolkestein: ‘Zij die geen gedachten hebben, kunnen ook niet van gedachten veranderen.’²²

Een van de trouwste volgelingen van Bolkestein was het jonge vvd-fractielid Hans Hoogervorst, financieel woordvoerder in de Kamer. Hij was het die in december 1994 – tegen de zin van de coalitiepartners pvda en d66 – de knuppel in het hoenderhok gooide in de kwestie van de financiële afdrachten van Nederland aan de EU.²³ Ook in de jaren erna zou Hoogervorst zich met grote regelmaat met deze kwestie bezighouden.²⁴ Hij was hiertoe mede geïnspireerd door de Duitse minister van Financiën Theo Waigel, die een substantiële korting op de Duitse afdrachten had bepleit. Een korting van drie à vier miljard gulden (tussen de 1,6 en 1,8 miljard euro) per jaar diende, volgens de berekening van Hoogervorst, naar de Nederlandse schatkist te vloeien dan wel ten goede te komen aan subsidie-ontvangende Nederlandse burgers en bedrijven. Hoogervorst drong er bij zijn partijgenoot en minister van Financiën Gerrit Zalm op aan om zich hiervoor in Europa sterk te maken. Hoogervorst realiseerde zich dat het niet gemakkelijk zou zijn de tegenstribbelende coalitiegenoten van de noodzaak van een korting te overtuigen.²⁵ Hij signaleerde dat ‘het ministerie van Buitenlandse Zaken [lees: Hans van Mierlo, maar het is eigenlijk de hele cultuur daar] het nog steeds heel ordinair vindt om over netto-posities in Europa te praten, omdat we toch zo’n ongelooflijke profiteur van Europa zijn.’ En de pvda ‘vindt het altijd heerlijk om geld aan het buitenland te geven.’ Bij binnenlandse uitgaven ‘zijn ze bij de pvda wat steviger geworden’, aldus Hoogervorst, ‘maar voor het buitenland moet de kraan altijd weer open kunnen.’²⁶ Zalm zou zich de aanmaning van Hoogervorst ter harte nemen. Met instemming van het kabinet-Kok was zijn beleid erop gericht de Nederlandse afdrachten aan Europa substantieel naar beneden te brengen.

De vvd-lijn ten aanzien van Europa contrasteerde sterk met die van coalitiepartner d66, dat ook in de periode na 1994 duidelijk stelling bleef nemen voor verdergaande Europese integratie. Vooral gedurende de eerste jaren van de paarse regering wist d66-minister van Mierlo een pro-Europees stempel te drukken op het Nederlandse regeringsbeleid.²⁷ Zijn partij zag dit met genoegen aan. De beleidsrapporten die Van Mierlo’s ministerie in deze periode uitbracht²⁸ ademden een sterk supranationale inslag, ook als het ging om tot dan toe intergouvernementeel gereguleerde aangelegenhe-

den als het Europese gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid en het beleid ten aanzien van politieke en justitiële samenwerking. Juist op deze gebieden hoopte Van Mierlo tijdens het Nederlandse EU-voorzitterschap in de eerste helft van 1997 een doorbraak te kunnen bewerkstelligen. Zijn partij gaf onomwonden steun aan deze strategie, maar moest tegelijkertijd constateren dat coalitiepartner VVD een andere zienswijze was toegegaan. D66-europarlementariër Jan-Willem Bertens zei hierover in december 1996:

Paars is Europees. Alleen de Tweede Kamerfractie van de VVD zie je vasthouden aan een anti-Europese lijn die er niet is bij de Eerste Kamer en de Eurofractie. Dat is jammer.²⁹

Zelf herhaalde Bertens de bekende D66-stellingname dat de Europese samenwerking oorlog voorkomt, tot economische groei leidt en Nederland de mogelijkheid biedt problemen op te lossen, die het niet meer alleen kan oplossen. 'In welke vorm die samenwerking gegoten wordt is niet belangrijk; wel dat er sprake moet zijn van daadkracht en democratie.' Bertens maakte zich zorgen over de veranderende houding van het grote publiek. De politieke partijen, de media en de scholen zouden in zijn ogen meer aandacht aan Europa moeten geven: 'De bevolking moet voorgelicht worden, anders krijgen de mensen die tegengas willen geven te veel ruimte.' Bertens verweet ook zijn eigen partij hierin tekort te schieten.³⁰

Van Mierlo's ministerschap bracht de partij in een delicate positie, vooral ten tijde van het Nederlandse EU-voorzitterschap gedurende de eerste zes maanden van 1997. De drukbezette minister was dikwijls op reis en zag ondertussen zijn partij in de opiniepeilingen wegzakken, olopend tot een virtueel verlies van maar liefst 10 zetels. 'Zonder Van Mierlo is D66 stuurloos', kopte *Elsevier* in maart. Ook inhoudelijk kampte de minister met een probleem: 'Van Mierlo verwoordt intern nog steeds zijn hoge Europese idealen, maar in het volle licht van de cameralampen moet hij zich bescheiden opstellen.(...) Zodra Van Mierlo te veel ambitie laat blijken voelen de Europese partners zich overdonderd en dreigt een nieuwe *Black Monday*.' De in de aanloop naar het voorzitterschap opgestelde beleidsvoornemens moesten in het overleg met de partners danig worden bijgesteld. Aldus dreigde volgens *Elsevier* het Nederlandse voorzitterschap te ontaarden 'in een mislukking voor Nederland, een nederlaag voor Van Mierlo en een drama voor D66'.³¹

Deze federalistische pro-Europese benadering ondervond in eigen gelederen nog altijd brede ondersteuning. Slechts een enkeling zette vraagtekens bij de koers van de partij. Zoals Marcel Groothuizen, voorzitter van de

werkgroep Buitenland, die in een opiniestuk zijn twijfels uitsprak over de vanzelfsprekendheid waarmee D66 het Europese proces ‘als doel in zichzelf’ benaderde. Groothuizen vond het tijd worden voor een ‘meer instrumentele benadering van het integratie-begrip’, bijvoorbeeld als het ging om de uitzending van militairen (‘moet blijven geschieden na instemming van het Nederlandse parlement’) of om het mensenrechten- en ontwikkelingsbeleid van de Unie. ‘Een GBVB moet geen doel op zichzelf zijn.’³² Groothuizen kreeg binnen de partij echter weinig applaus voor deze alternatieve zienswijze. Van Mierlo’s leiderschap en opvattingen waren nog altijd onbetwist.

In de periode 1994-2001 was oppositiepartij GroenLinks in een steeds meer Europees-federalistische richting opgeschoven. In het Europa-debat kreeg D66 er een bondgenoot bij. Een discussienota, uitgebracht door de Eurodelegatie en de Tweede Kamerfractie in februari 1996, vermeldde expliciet dat GroenLinks – in vergelijking met enkele jaren ervoor toen het nog tegen het Verdrag van Maastricht had gestemd – anders over Europa was gaan denken:

De keuze vóór Europa wordt vooral gemotiveerd door de grote politieke uitdagingen van het huidige tijdsgewricht: duurzaamheid, solidariteit en veiligheid. Hiervoor is, naast een nationale en mondiale, ook een Europese aanpak nodig. Omwille van democratie en effectiviteit heeft GroenLinks een principiële voorkeur voor communautaire regelingen boven intergouvernementele. Dat wil zeggen, besluitvorming in de EU dient zo veel mogelijk te geschieden volgens het model van de eerste pijler.³³

De omslag in het denken van GroenLinks was tevens het gevolg van ontwikkelingen bij Europese bloedverwanten, vooral de groei van de Europese groene partij vanaf 1993 en de populariteit van de leider van de Duitse Groenen, Joschka Fischer, bekend vanwege zijn eurofiële stellingnames. GroenLinks wenste zich niet op voorhand neer te leggen bij het midden jaren negentig opkomende ‘europessimisme’³⁴, waaronder blijkens de nota ook de Intergouvernementele Conferentie van 1996-1997 te lijden had: ‘Juist dit crisisbesef zou de lidstaten er tijdens de IGC toe moeten brengen om over hun schaduw heen te springen.’³⁵ Dat dit laatste in de praktijk niet of onvoldoende gebeurde, leidde er uiteindelijk toe dat GroenLinks *tegen* het afsluitende verdrag van de IGC in Amsterdam zou stemmen. Europa ging nog altijd niet *díe* richting uit – democratisch afgedekt, sociaal bewogen en ecologisch verantwoord – die de partij zich wenste. In haar stemgedrag toonde de partij zo continuïteit, maar onder de oppervlakte broeide het. Het

verschil met de oorspronkelijke stellingnames van de bloedgroepen CPN en PSP werd gaandeweg groter.

De tot nu toe besproken politieke partijen waren alle voorstander van een voortgaande ontwikkeling van de Europese integratie, ofschoon vooral in de hoek van de VVD en GroenLinks – om uiteenlopende redenen – dissidente geluiden te horen waren. Bovendien was de PvdA in een stevige interne discussie terechtgekomen. De meest terughoudende opvattingen over Europa werden nog altijd uitgedragen door vertegenwoordigers van confessioneel rechts, maar in 1994 was er een kritische groepering aan de parlementaire linkerflank bij gekomen: de Socialistische Partij.

De SP liet van begin af aan geen twijfel bestaan over de positie die zij ten aanzien van Europa wenste in te nemen. Zij liet geluiden horen die in het recente verleden nog door de intussen opgeheven partijen PSP en CPN waren verkondigd. Vooral de invoering van de euro was de SP een doorn in het oog. Partijsecretaris Tiny Kox merkte op dat met het opgeven van de gulden iets heel wezenlijks ging verdwijnen: 'ons beslissingsrecht over het huishoudgeld van de overheid.' Zijn vrees was dat de Europese Centrale Bank in Frankfurt zich slechts zou laten leiden 'door alles wat goed is voor het Europese kapitalisme en de grote ondernemingen' en dat de belangen en wensen van de gewone Europeaan daaraan ondergeschikt zouden worden gemaakt. Zo'n ingrijpende aantasting van de nationale soevereiniteit 'hebben we sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer meegemaakt', aldus Kox. De SP zei overigens niet principieel tegen Europa te zijn. In haar visie diende de vorming van de Europese Unie de 'bekroning te zijn van een proces-van-onderaf en niet, zoals nu, het resultaat van een opgelegd juk'.³⁶

Het eveneens eurokritische standpunt van de kleine christelijke fracties werd in de betreffende periode helder verwoord door GPV-Tweede Kamerlid Eimert van Middelkoop. Van Middelkoop was blij dat het Nederlandse voorzitterschap in de eerste helft van 1997 slechts bescheiden resultaten te zien gaf. Anders dan de SP en vele anderen relativeerde hij het bestaan van een democratisch gat in Europa. Bovendien was dat gat 'onvermijdelijk.' Immers, Europa is een 'continu onderhandelingsproces' en 'al te grote openheid gedijt daar niet.' Bovendien, 'de bevoegdheid om de resultaten van die onderhandelingen te controleren kan gewoon bij de nationale parlementen berusten', zo meende Van Middelkoop. De GPV'er benadrukte nog eens dat het calvinisme een belangrijke rol heeft gespeeld bij de vorming van het Nederlandse volkskarakter, onder meer resulterend in een onderwijssysteem waarin het bijzonder onderwijs dezelfde rechten geniet als het openbaar onderwijs. Van Middelkoop: 'De gereformeerden weten dat dit belang bij de

ationale regering in betere handen is dan bij de bureaucraten in Brussel.³⁷

Ondanks de geuite kritiek keerden de confessionele partijen zich, evenals de SP, niet principieel tegen Europa. Aan de vooravond van de topconferentie in Amsterdam, die diende ter afronding van de Intergouvernementele Conferentie, liet Van Middelkoop zich tegenover het geestverwante *Reformatorisch Dagblad* zelfs in opmerkelijk positieve zin uit:

Je hebt mij nooit horen roepen dat we onze nationale soevereiniteit koste wat kost willen beschermen. Wij zijn helemaal niet tegen Europese samenwerking. We tellen onze zegeningen. Europa heeft ook vrede en welvaart gebracht. Maar we hebben wel grote moeite met de modellen waarin die samenwerking binnen de Europese Unie wordt gegoten.³⁸

De realiteit van de Europese integratie, zo lijkt het, leidde tot nuances in de opstelling van haar vroegere opposenten.

5.3. VERDRAG VAN AMSTERDAM

De Europese top van Amsterdam van juni 1997 vormde het sluitstuk van de IGC die in maart 1996 in Turiijn was begonnen. Onder Nederlands voorzitterschap kwam na twee dagen moeizaam Europese Raadsoverleg het Verdrag van Amsterdam tot stand. Als belangrijkste, maar bescheiden, resultaten van de Top konden worden opgetekend: overheveling van bepaalde bevoegdheden van de derde naar de eerste pijler, vooral op de terreinen van immigratie-, visum- en asielbeleid; uitbreiding van mogelijkheden om in de Raad van Ministers met gekwalificeerde meerderheid te beslissen; onderbrenging van de Schengenakkoorden over het vrije verkeer van personen in de EU-verdragen; en opwaardering van de positie van de Secretaris-Generaal van de Raad op het terrein van het buitenlands en veiligheidsbeleid van de Unie.

Gezien de verwachtingen gewekt in het voortraject waren de resultaten teleurstellend, maar bij de bespreking van het verdrag in de Tweede Kamer³⁹ lieten de regeringsfracties PvdA, VVD en D66 berustend weten dat er, gezien de terughoudende opstelling van de Europese lidstaten, gewoon niet meer in zat en dat het kabinet in elk geval zijn best had gedaan. Vooral op het gebied van justitie en politie was er voortgang van betekenis geboekt, zo stelde men opgelucht vast. Toch kon het beeld van een bijna mislukte top tijdens het Kamerdebat niet worden weggenomen. Omineus was dat de meest tevreden geluiden te horen waren in de eurokritische hoek. VVD-fractie leider Bol-

kestein was opgelucht dat het Stabiliteitspact aan de vooravond van de top door Minister Zalm was gered en dat daardoor het perspectief op een harde en stabiele euro dichterbij was gekomen. Enkele maanden eerder had Bolkestein nog gepleit voor een mogelijke *opt-out* voor Nederland, uit vrees dat – vanwege het ‘gesjoemel’ van een aantal partnerlanden met de monetaire criteria – de gulden zou worden ingewisseld voor een boterzachte euro.⁴⁰ De vvd-leider constateerde tevens met genoegen dat de besluitvorming over het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid van de Unie onderhevig bleef aan het veto van de lidstaten. Pogingen van minister Van Mierlo om de ‘tweede pijler’ te supranationaliseren waren mislukt. Ook op sociaal gebied was er weinig bereikt, op een bescheiden werkgelegenheidsresolutie, ingebracht door premier Jospin, na Bolkesteins tevredenheid op dit punt werd gedeeld door de kleine confessionele partijen. Van Middelkoop (GPV) betoogde dat ‘Amsterdam’ eens te meer had aangetoond dat het Europese integratieproces zijn ‘grenzen heeft bereikt’⁴¹ en Koos van den Berg (SGP) voegde hieraan toe dat de belangrijkste dossiers ‘als hete aardappelen zijn doorgeschoven naar de toekomst.’⁴² André Rouvoet (RPF) stelde dat er aan regeringszijde sprake was van een ‘reductie van de cognitieve dissonantie’: teleurstellende resultaten en ervaringen werden door Kok en Van Mierlo als grote successen beleefd en gepresenteerd.⁴³

In de gegeven omstandigheden hield D66-fractie leider Gerrit-Jan Wolfensperger zich wijselijk op de vlakte. Gezien de grote verwachtingen die in de aanloop naar het voorzitterschap waren gecreëerd, kon zijn partij onmogelijk tevreden zijn, maar Wolfensperger realiseerde zich dat hij de meest verantwoordelijke bewindspersoon – zijn partijgenoot Van Mierlo – hierover niet te hard kon aanvallen. Ook de pvda sloeg een milde toon aan. Beduidend kritischer was de opstelling van GroenLinks en het cda, die zich, bij monde van hun respectieve fractievoorzitters Paul Rosenmöller en Jaap de Hoop Scheffer, zorgen maakten over de toekomstige uitbreiding richting Midden- en Oost-Europa. Amsterdam was er niet in geslaagd de institutionele en beleidsinhoudelijke voorwaarden te creëren voor de door beide partijen nagestreefde uitbreiding. De stemprocedures in de Raad waren nagenoeg ongemoeid gelaten, evenals de omvang van de Europese Commissie. GroenLinks bleef zich tevens zorgen maken over het zwakke democratische gehalte van de eu. Deze zorg werd gedeeld door Jan Marijnissen van de sp, die de regering een ‘regenteske opstelling’ verweet en stelde dat ‘85% van de Nederlanders überhaupt niet weet waar het in het Verdrag van Amsterdam om gaat.’⁴⁴ Om de grote kloof tussen de burgers en hun politieke leiders te dichten pleitte Marijnissen voor de invoering van referenda over Europese

verdragen. De meest afwijzende reactie kwam van Hans Janmaat van de Centrumdemocraten. Hij vond de magere resultaten van Amsterdam nog altijd aan de hoge kant en verbaasde zich dat geen enkele grote fractie erover peinsde om op grond van artikel 93 Wetboek van Strafrecht (betrekking hebbend op het plegen van een aanslag op het Rijk der Nederlanden) de regering voor de strafrechter te brengen. Vooral de inwisseling van de gulden tegen de euro duidde op het nemen van een ‘volstrekt onverantwoord financieel risico’, aldus Janmaat.⁴⁵

Het verdrag van Amsterdam werd uiteindelijk door slechts vier partijen ondersteund – de drie coalitiepartners en oppositiepartij CDA – maar gezamenlijk waren deze vier goed voor maar liefst 126 van de 150 zetels. Zo leek de nationale pro-Europaconsensus nog altijd recht overeind te staan. Tegelijkertijd paste de parlementaire behandeling van het verdrag in een vertrouwd beeld: het was niet de eerste keer dat de Kamer ontevreden was over de in Europees verband bereikte resultaten (zie ook Europese Akte en Verdrag van Maastricht), maar dit vormde geen beletsel om toch in ruime meerderheid voor te stemmen.

5.4. NEDERLAND WIL EEN HARDE EENHEIDSMUNT

In de Tweede Kamer was de vvd-fractie de leidende actor in het verwoorden van de gerezen twijfels; zij richtte daarbij haar pijlen bovenal op het proces van monetaire eenwording. Niet dat de vvd tegenstander van de invoering van een Europese eenheidsmunt was, verzekerde fractieleider Bolkestein. Integendeel, zijn partij was indertijd akkoord gegaan met het verdrag van Maastricht juist omdat de daarin belichaamde Economische en Monetaire Unie als ‘bekroning van de interne markt de vruchten van de Europese economische integratie tot rijping zou brengen.’⁴⁶ Maar gewaakt moest worden voor de toetreding van landen die niet voldeden aan de te Maastricht overeengekomen toestemmingsvereisten, de zogenoemde convergentiecriteria.⁴⁷ Met deze zorgen stonden de vvd-parlementariërs overigens niet alleen en bij herhaling probeerde de regering de Tweede Kamer op dit punt gerust te stellen.

Ter gelegenheid van het Kamerdebat over de Europese top van Dublin van december 1996 benadrukte minister-president Kok dat de regering vast zou houden aan een strenge limiet, in het bijzonder voor de begrotingstekorten: ‘Een land waarvan je, gelet op de criteria, moet verwachten dat het tijdens het proces in moeilijkheden komt, wordt geen lid. (...) In de criteria van het Verdrag van Maastricht hebben wij de grens van 3% niet voor niks

genoemd.' Kok stelde dat, aan het staatsschuld criterium – maximaal 60% van het bruto binnenlands product – niet in absolute termen voldaan zou hoeven te worden, 'mits je in voldoende mate afdaalt naar dat percentage.' Dat was voor Nederland met zijn toenmalig schuldpercentage van ruim 80% het geval. '3% is echter 3%', vervolgde Kok, als het ging om het maximale begrotingstekort. Deze toezegging, waaraan de minister-president in latere jaren bij herhaling herinnerd zou worden, was koren op de molen van Bolkestein: 'Ik zal deze woorden in goud graveren en boven mijn bed hangen! Ik ben er erg blij mee.'⁴⁸

De aldus door regering en Kamer gedeelde zorg om naleving van de EMU-criteria gold in de eerste plaats Italië, dat met zijn torenhoge staatsschuld bij voortijdige toetreding de hardheid van de gemeenschappelijke Europese munt dreigde te ondermijnen.

Het hieruit voortvloeiende verzet van vvd-minister van Financiën Zalm tegen toelating van Italië, waarmee hij zich – niet tot zijn ongenoegen – in dat land de bijnaam 'Il duro' ('de harde') verwierf, kreeg in de Kamer brede steun.⁴⁹ Zalms vermeende dreigement af te treden bij rechtstreekse toelating van het land vond echter bij de aanwijzing van de eerste groep eurolanden in april 1998 geen uitvoering; een extra pakket belastingmaatregelen van de regering-Prodi in Rome was toereikend om de regeringspartijen en het CDA voldoende vertrouwen in de duurzaamheid van de onderneming te verschaffen. vvd'er Hoogervorst, die de strenge houding van Zalm en zijn eigen fractie als katalysator achter Prodi's toezeggingen vermoedde, kreeg van zijn collegae Gerrit Ybema (D66) en Rick van der Ploeg (pvda) de plagerig-spottende opmerking dat het er wel op leek alsof de vvd-fractie de regering in Rome controleerde.

Protest tegen de gang van zaken werd voorts aangetekend door de kleinere christelijke partijen, die schending van de toelatingscriteria signaleerden; zo niet naar de letter, dan toch naar de geest. In de woorden van het GPV-kamerlid Van Middelkoop:

Een aantal landen heeft zich in de gekste bochten gewrongen om dit jaar met bevredigende cijfers te komen. Natuurlijk is dat gelukt, maar een bewijs van soliditeit is het nog niet. (...) Natuurlijk heb ik het dan vooral over Italië. Je hoeft geen last van spaghettifobie te hebben om ernstig te twijfelen aan de duurzaamheid van het Italiaanse rapport. Ze kunnen daar net zo knap boekhouden als voetballen, dat laatste overigens wel met Nederlandse inbreng.⁵⁰

Ook GroenLinks verzette zich tegen de komst van de euro. ‘Deze EMU is niet onze EMU’, verklaarde fractieleider Rosenmöller, ‘de euro is een project waarvan de politieke en economische risico’s groot zijn. Waar op terreinen als democratie, sociaal beleid en milieubeleid Europa nagenoeg stilstaat, dendert de monetaire trein voort.’ Als een afwijzing van de Europese eenwording mocht deze stellingname niet worden gezien. Rosenmöller zette zich af tegen ‘de neo-liberalen’ volgens wie Europa met de komst van de euro af zou zijn: ‘Voor ons begint het dan pas’ en ‘na de totstandkoming van de EMU zal er nog heel veel moeten gebeuren om te komen tot een écht integratieproces in Europa.’⁵¹

Een ruime Kamermeerderheid (van PvdA, VVD, CDA en D66) hechte desondanks op 15 april 1998 haar goedkeuring aan toelating van een elftal EU-lidstaten tot de euro. De kritische europrofilering van de VVD vroeg daarbij haar prijs: toen Bolkestein aangaf alsnog in te stemmen met Italiaanse deelname, kwam dat hem en zijn fractie op een kamerbreed hoongelach te staan. De Eerste Kamer achtte een debat niet nodig. Waar ten tijde van Maastricht het vervangen van de gulden door de euro nog tot een pittige gedachtewisseling voerde, werd de zaak nu bij hamerslag afgedaan.⁵²

De vraag wie als eerste president leiding aan de Europese Centrale Bank zou gaan geven, zorgde voor politieke spanning gedurende het voorjaar van 1998. Spanning in Europa, waar de kandidatuur van de Nederlandse oud-minister van Financiën Wim Duisenberg door Parijs met een tegenkandidatuur van Jean Claude Trichet beantwoord werd. Maar ook in politiek Den Haag, waar het debat over hoe de Nederlandse kandidatuur te steunen hoog opliep. Bolkestein, die de Kamer verzekerde dat Parijs zich enkel door ‘glasharde opvattingen’ zou laten overtuigen, gooide de knuppel in het hoenderhok met een motie waarin hij de benoeming van Duisenberg aanmerkte als ‘zeer belangrijk (...) voor het draagvlak onder de Nederlandse bevolking voor de euro’ en dat ‘een Franse blokkade van de kandidatuur-Duisenberg de betrekkingen tussen Nederland en Frankrijk [zou] schaden’, gevolgd door het verzoek aan de regering die visie aan haar Franse evenknie over te brengen. Het leverde hem een frontale botsing op met minister-president Kok, die de motie kwalificeerde als ‘bedenklijk’, en ‘schadelijk’. De fractieleiders Wallage (PvdA), De Hoop Scheffer (CDA) en Thom de Graaf (D66) drongen er bij Bolkestein op aan de motie in te trekken. De VVD-voorman week geen millimeter, maar trok aan het kortste eind. Buiten de eigen fractie vond zijn motie enkel steun bij de Centrumdemocraten.⁵³

De benoeming van Duisenberg tot eerste president van de ECB vond doorgang, zij het dat deze gepaard ging met een verklaring van Duisenburg

zelf dat hij niet voornemens was de volledige ambtstermijn van acht jaar vol te maken. Deze formulering wekte de verontwaardiging van een aantal Kamerleden, die meenden dat de regering het met de Fransen op een akkoordje had gegooid en dat Duisenberg onder druk was gezet om tot zijn verklaring te komen. Volgens deze interpretatie zou de Nederlander na de helft van zijn ambtsperiode 'vrijwillig' terugtreden om plaats te maken voor de Franse kandidaat Trichet.⁵⁴ In zijn antwoordbrief aan de Kamer ontkende minister Zalm een dergelijk verband. Duisenberg had al eerder aangegeven dat het met het oog op zijn leeftijd onwaarschijnlijk was dat hij de volledige termijn zou uitdienen en had dat nu in een persoonlijke verklaring uitgesproken. 'Het tijdstip van aftreden wordt door hem bepaald en door niemand anders. Op basis van deze persoonlijke verklaring kan derhalve geen tijdstip worden aangegeven waarop de heer Duisenberg zal aftreden.'⁵⁵

Bolkesteins 'dollemansmotie'⁵⁶ was een van diens laatste wapenfeiten als voorzitter van de vvd-fractie. De liberale voorman leidde de kandidatenlijst van zijn partij bij de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1998, maar trad kort erna, in juli, terug als politiek leider. Met hem vertrok een politicus die als geen ander bepalend is geweest voor de opkomst en formulering van de zogenoemde eurosceptis in Nederland. Sinds de vroege jaren negentig had hij gepleit voor behartiging van het nationaal belang in het buitenlandse beleid, voor strikte naleving van de EMU-criteria, voor verlaging van de Nederlandse nettobijdrage aan de Europese Unie en tegen verdergaande Europese bevoegdheden, bovenal op veiligheidspolitiek terrein. Was zijn bijdrage aan het debat van aanzienlijke betekenis, het effect ervan op het Nederlandse Europeabeleid bleef vooralsnog kwestieus.⁵⁷ GPV-kamerlid Van Middelkoop, die met de overige vertegenwoordigers van de kleine christelijke partijen met blijdschap de vvd-leider tot euroscepticus en daarmee tot medestander had zien ontpoppen, concludeerde dat Bolkesteins gedachtegoed 'weinig effect [heeft] gehad op het Nederlandse beleid ten aanzien van Europa. De federalisering gaat gewoon door, hoewel het niet meer zo wordt genoemd.'⁵⁸ Dit oordeel doet echter geen recht aan de langeretermijnbetekenis van Bolkesteins optreden en zijn wegbereidende rol voor de ontmanteling van de communautaire Europa-consensus, een ontmanteling die, zoals in het volgende hoofdstuk belicht zal worden, aan het begin van de eenentwintigste eeuw ook verwoording zou gaan vinden in het Nederlandse *regerings*beleid inzake Europa.

Maar ook op de kortere termijn kende Bolkestein een politiek succes in de vorm van een substantiële vermindering van de nationale bijdrage aan het budget van de Europese Unie. Het was onder de permanente aandrang

van de vvd-fractie dat het kabinet zich gedurende de tweede helft van de jaren negentig hard was gaan maken voor reductie van de Nederlandse EU-contributie. Op de top van Berlijn van maart 1999 wist het met een besparing op de nationale bijdrage van 1,43 miljard gulden (713 miljoen euro) een eclatant succes te behalen. 'Een resultaat om mee thuis te komen', meende minister-president Kok. pvdA-woordvoerder Frans Timmermans gaf achteraf ruiterslijk toe dat zijn fractie over de mogelijkheden tot contributieverlaging te somber was geweest. In een ongemakkelijke oppositie kenschetste cda-woordvoerder Hans van den Akker het resultaat van Berlijn als 'een dode mus', wat door triomferend minister van Financiën Zalm als 'kinderachtig' werd weggezet.⁵⁹

Bij de Kamerverkiezingen van mei 1998 wonnen de regeringspartijen pvdA en vvd royaal, respectievelijk 8 en 7 zetels, ruim genoeg om het verlies van tien zetels door coalitiegenoot D66 te compenseren. Waar bovendien het oppositionele cda opnieuw 5 zetels verloor, lag een voortzetting van de paarse coalitie in de rede. Het kabinet-Kok II (1998-2002) zou, zoals hierna nader uiteengezet, vasthouden aan de communautaire beleidsdoelen van zijn voorganger door als vanouds verruiming van de Europese beleidsbevoegdheden, meerderheidsbesluitvorming en democratische controle door het Europees Parlement als belangrijkste doelstellingen na te streven. Wel maakte het voor de presentatie van het beleid een groot verschil dat de uitgesproken federalistisch-gezinde Van Mierlo als minister van Buitenlandse Zaken werd opgevolgd door de veel terughoudender vvd'er Jozias van Aartsen.

Overigens waren Van Mierlo's federalistische overtuigingen geenszins karakteristiek voor het eerste 'paarse' kabinet Kok-I (1994-1998) geweest. Als tevoren bleven de vervolmaking van de interne markt en het tot stand brengen van een Economische en Monetaire Unie (EMU) op solide grondslag de prioriteiten van het Nederlandse beleid. Maar als het ging om communautarisering van het flankerende sociaaleconomisch beleid (sociaal beleid, werkgelegenheidsbeleid, enzovoort) toonde Nederland zich allesbehalve een gangmaker in Europa. Deze terughoudende opstelling werd door waarnemers verklaard vanuit toenemende beduchtheid in regeringskringen voor 's lands nettobetalerschap in Europa: het kabinet zou terugschrikken voor nieuw Europees beleid omdat Nederland naar hoofd van de bevolking de grootste bijdrager aan het EU-budget was geworden. Achter dergelijke financiële schroom gingen echter ook inhoudelijke reserves schuil. Met de voltooiing van de gemeenschappelijke markt en de EMU werden de klassieke Nederlandse ambities in Europa vervuld. *Beleidsharmonisatie* in Europees

verband van de genoemde beleidsterreinen zou voor de Nederlandse economie niet evident gunstiger zijn dan beleidsconcurrentie tussen de EU-lidstaten. De wenselijkheid van verdere communautarisering, helemaal waar deze afbreuk zou kunnen doen aan de economische positie van het land, kon daarmee nog slechts vanuit federalistisch idealisme en niet langer mede vanuit het Nederlands belang beredeneerd worden. Dergelijke federalistische ambities leefden traditioneel minder binnen de regering dan in het parlement.⁶⁰

De tweede oppositiepartij, GroenLinks ging in 1998 van 5 naar 11 zetels. Zij zou de komende jaren de grotere maar door ernstige interne verdeeldheid en leiderschapscrisis geplaagde CDA-fractie als relevant onderkende oppositiegroepering voorbijsteken (gesproken werd wel van het 'Rosenmüller-effect').⁶¹ In het oog sprong voorts de meer dan verdubbeling van het zeteltal van de Socialistische Partij, geleid door Jan Marijnissen, welke van twee naar vijf Kamerzetels klom. Haar scherpe oppositie tegen de invoering van de euro heeft hoogstwaarschijnlijk aan dit succes bijgedragen. De partij had in het voorjaar van 1997 aan de weg getimmerd met een grootschalige Euro-Neecampagne, waarin landelijk een miljoen actiekranen verspreid werden, vergezeld van affiches waarop tegen dreigende luchten de euro afgebeeld werd als guillotine, ondragelijke last en hakbijl. De bijgaande oproep tot een referendum over de invoering was zonder resultaat gebleven. Ook in haar achterliggende streven naar politisering van de Europese integratie bleef de SP nagenoeg alleen.⁶²

5.5. EUROPA HEEFT GEEN ANTWOORD OP DE OORLOG IN KOSOVO

Een Brits-Franse topontmoeting in het Franse St. Malo op 3 en 4 december 1998 zette de verhoudingen binnen de tweede pijler van de Europese Unie, die van het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, op scherp. De nieuwe Britse Labourregering onder leiding van Tony Blair liet de traditionele Britse terughoudendheid ten aanzien van een eigenstandige rol van Europa op veiligheidspolitiek gebied varen. De Unie, aldus Blair c.s., diende in staat gesteld te worden militair autonoom op te treden, met geloofwaardige middelen om het hoofd te bieden aan internationale crises. Daartoe diende een eigen Europese strijdmacht in het leven geroepen te worden.

Dit pleidooi voor vergaande Europese defensiesamenwerking werd in de Nederlandse paarse coalitie met instemming ontvangen, met uitzondering van de VVD-bewindslieden en de VVD-fractie in de Tweede Kamer. Deze verzetten zich te vuur en te zwaard tegen een zelfstandige militaire rol van

de Europese Unie, met een beroep op het Bolkesteinse gedachtegoed dat aanzetten tot integratie buiten de economische sfeer óf ongewenst óf onhaalbaar was en de weerzin van Bolkestein jegens Europese profilering op het terrein van veiligheid en defensie in het bijzonder. Minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen (vvd) en zijn collega Frank de Grave van Defensie (eveneens vvd) kwamen onder zware druk van zowel de paarse coalitiegenoten als de regeringen in Londen, Berlijn en Parijs om hun verzet tegen een Europese interventiemacht op te geven. Begin december 1999 gaven de vvd-bewindslieden toe. Van Aartsen verklaarde in de Tweede Kamer – tot ongenoegen van de vvd-fractie – dat hij geen bezwaar had tegen de inzet van Nederlandse troepen en materieel voor Europees militair optreden. Zijn collega De Grave ging daar nog overheen met het lanceren van een plan voor een Europese zeestrijdmacht.

pvdA en CDA toonden zich bijzonder ingenomen met deze ‘ommezwaai’ van de vvd-bewindspersonen. vvd-kamerlid Enric Hessing daarentegen betuigde dat er met de plannen van De Grave eigenlijk niets nieuws onder de zon was: ‘We werken al samen.’ Ook zijn fractiegenoot Theo van den Doel benadrukte de continuïteit:

De geloofwaardigheid van het buitenlands beleid van de Europese Unie kan toenemen als de Europese lidstaten hun bijdrage met troepen en middelen aan de NAVO uitbreiden en de afhankelijkheid van de vs op materieelgebied verkleinen. De fractie van de vvd kan zich dus ook vinden in de notitie van de regering hierover.⁶³

De vreugde bij de coalitiegenoten en het CDA werd er niet minder om: CDA-woordvoerder Camiel Eurlings toonde zich uiterst content met ‘de draai’ die de vvd ‘op het laatste moment’ had gemaakt. Het leek erop dat Van Aartsen en De Grave ‘zich in het afgelopen jaar hebben laten gijzelen door de vvd-fractie, die mordicus tegen een Europees defensiebeleid is.’ Over de vvd-fractieleden constateerde pvdA-woordvoerder Timmermans: ‘Ze willen nu redden wat er te redden is.’ De vvd-bewindspersonen riepen bij hem het beeld op van een spookrijder die te lang had geroepen dat alle andere automobilisten op de verkeerde weghelft reden.⁶⁴

Overigens was ook binnen de vvd-partijgelederen zelf de aanvankelijk robuuste afwijzing van een toekomstige Europese Veiligheids- en Defensie-identiteit⁶⁵ omstreden geweest. Kritisch vvd-prominent en Eerste Kamerlid Van Eekelen duidde het zelfsolement van zijn partij ten aanzien van Europese defensie als doorgeschoten atlanticisme: ‘Het was een beetje het door-

ijen van het Bolkestein-effect.⁶⁶ Net als zijn roemruchte voorganger had de nieuwe vvd-partijleider Hans Dijkstal er moeite mee verdeeldheid inzake de Europapolitiek binnen de partij op te lossen.

Dit Nederlandse debat speelde zich af tegen de achtergrond van de humanitaire ramp die zich in de loop van 1999 aftekende in Kosovo, waarbij Servisch geweld vele duizenden vluchtelingen uit die regio naar buurlanden verdreef. De noodzaak van geloofwaardig Europees optreden tegen dergelijke wreedheden werd ermee onderstreept.⁶⁷ De westerse reactie, operatie Allied Force, waarmee de Servische machthebbers met luchtaanvallen tot onderhandelingen werden gedwongen, was echter geheel en al een NAVO-aangelegenheid. Dat moest maar vooral zo blijven, stelde lange tijd bovenal de vvd-fractie in het parlement. De spanning tussen atlantisch optreden en Europese profilering hoefde geen tegenstelling in zich te dragen, betoogde daarentegen D66-kamerlid Jan Hoekema: ‘De angst die (...) meespeelde om de NAVO te verzwakken heeft plaats gemaakt voor een besef dat een Europese pijler van de NAVO (...) het bondgenootschap alleen maar kan versterken.’⁶⁸ Nederlandse liberalen kwamen zo – niet voor de eerste keer – tot uiteenlopende antwoorden op de vraag naar de rol van Europa in de veiligheidspolitieke verhouding van na de Koude Oorlog.

5.6. BOLKESTEIN NAAR EUROPA

Fraudeschandalen hadden intussen het Europese bestuur in staat van crisis gebracht. Onder zware druk van het Europees Parlement hield de Europese Commissie onder leiding van de Luxemburger Jacques Santer de eer aan zichzelf door in maart 1999 collectief af te treden. In juni van dat jaar droeg het kabinet Kok-II, tot verrassing en verbazing van velen, oud-vvd-leider Bolkestein voor als de Nederlandse kandidaat-Eurocommissaris in de nieuw te formeren Europese Commissie onder leiding van Romano Prodi.⁶⁹ Het verzet was aanzienlijk; in de Tweede Kamer was het vooral de fractie van GroenLinks die tegen de beoogde benoeming te hoop liep. De voorgestelde kandidatuur was ongerijmd en getuigde van cynisme, betoogde fractieleider Rosenmöller. Bolkestein was in diens visie een man die een dam wilde opwerpen tegen iedere poging de Unie een meer politieke dimensie te geven, een man niet gedreven door idealen maar vooral door wat hij niet wilde, een man die Europa klein en beperkt wilde houden tot een markt, een munt en een handelsbeleid. ‘Wat bezielt het paarse kabinet om een kandidaat met zo’n profiel serieus te overwegen?’⁷⁰ Europarlementariër Joost Lagendijk – eveneens van GroenLinks – en zijn assistent Richard Wouters

stelden onder de titel ‘Een Euroscepticus in Brussel’ een bloemlezing van Bolkesteins uitlatingen over de Europese Unie samen, die in vier talen verspreid de twijfels over deze ‘remmer in vaste dienst’ en diens geschiktheid als Eurocommissaris een breder gehoor moesten brengen.⁷¹ Niet dat de omstrede kandidatuur er ook maar een ogenblik door in gevaar kwam. In Nederland was Bolkesteins Europese aspiratie afgezegd in het informele deel van het coalitieakkoord van paars-II; binnen de Europese Commissie kwam de benoeming van een liberaal op het directoraat-generaal Interne markt Commissievoorzitter Prodi prima van pas.

Niettemin bracht de discussie over Bolkesteins opvattingen een zinvolle gedachtewisseling over de vraag wat onder ‘eurosceptis’ verstaan diende te worden. Lagendijk c.s. citeerden Bolkestein als een man die zich in het verleden wel ‘in zeker opzicht’ als euroscepticus beschouwde, omdat, zo had hij gezegd, ‘ik het federale ideaal verwerp en vind dat we de unanimiteitsregel overeind moeten houden.’⁷² Anno 1999 dacht hij er anders over – ‘Ik verwerp die bijnaam’ – en ook daarvoor gaf Lagendijks bloemlezing argumenten. De gemeenschappelijke markt ‘met hopelijk de Europese Monetaire Unie’ vormden voor Bolkestein het hart van de Europese integratie. Niet-economische terreinen zoals buitenlands beleid, sociaal beleid, misdaadbestrijding en drugsbestrijding dienden nationale aangelegenheden te blijven, waarbij hooguit intergouvernementele samenwerking buiten het supranationale kader van de Europese Unie gewenst was. Daarmee paste dit gedachtegoed in wat Rosenmöller noemde ‘een minimalistische opvatting over de Europese integratie’, zoals men die ook wel in Groot-Brittannië, Zweden en Denemarken aantrof. Zo beschouwd is ‘Europa-behoudend’ een preciezere omschrijving van het Bolkesteinse denken dan ‘Europa-sceptisch.’⁷³ Niet dat het daarmee minder provocerend werd voor GroenLinks, dat – in de woorden van politicoloog en partijlid Harm Binnema – gedurende de tweede helft van de jaren negentig ‘in de ban [was] van een behoorlijke vorm van eurofilie.’⁷⁴

De kandidaat-Eurocommissaris zelf kwam zijn critici tegemoet in de toonzetting van zijn betogen. Hij nam afstand van zijn uitspraak uit 1996 dat Europa ‘af’ was, en op het Europees liberaal congres te Berlijn op 30 april 1999 betoogde hij dat de twintigste eeuw gekenmerkt werd door drie grote gebeurtenissen: de dekolonisatie, de opkomst en val van dictaturen en de integratie van Europa. D66-kamerlid Hoekema, eveneens aanwezig te Berlijn, wist naar eigen zeggen niet wat hij hoorde: ‘Hij leek soms wel Helmut Kohl. (...) Het was zijn sollicitatiespeech voor Brussel.’ Hoekema complimenteerde – niet zonder leedvermaak – het aspirant-lid van de Europese Commissie

met diens 'linkse' speech. Overigens had Bolkestein al eerder zijn gecontesteerde uitspraak dat Europa 'af' zou zijn van relativiserende kanttekeningen voorzien, o.a. in een Tweede Kamerdebat in april 1998: 'Vanochtend is door de heer Rosenmöller opgemerkt dat Europa naar de mening van mijn fractie af zou zijn na de Europese muntunie. Dat is niet helemaal onze positie. Wij vinden dat het hele terrein van visumwetgeving, immigratie en asiolverzoeken ook een plaats onder de paraplu van de Europese Commissie en dus Europese Unie behoort te hebben, maar dan is voor ons de overdracht van bevoegdheden naar Brussel inderdaad zo'n beetje compleet. Wij zouden zeker niet verder willen gaan dan dat. Een federaal Europa is voor ons dus niet het ideaal, verre van dat.'⁷⁵

Op 17 september 1999 werd Bolkestein benoemd tot lid van de Europese Commissie, belast met de interne markt en fiscale zaken. Zijn benoeming betekende een noviteit: voor het eerst stapte de politieke leider van een van de grote Nederlandse partijen over naar het Europees bestuur in Brussel.⁷⁶

5.7. HET VERDRAG VAN NICE

De vraag hoe de institutionele inrichting van de Europese Unie klaargemaakt kon worden voor de opvang van tien tot vijftien nieuwe lidstaten uit het voormalig communistische Midden- en Oost-Europa was het belangrijkste doorgeschoven dossier van de top en het resulterende Verdrag van Amsterdam van juni 1997. Een dossier dat nijpend werd naarmate de toetreding van nieuwe lidstaten dichterbij kwam. Hier speelde niet alleen zorg over de bestuurbaarheid van de Unie bij een mogelijke verdubbeling van het aantal lidstaten; met name de grote lidstaten toonden zich beducht voor een nieuwe toestroom van kleine landen die – bij ongewijzigd beleid – zwaar overbedeeld zouden worden naar stemmacht bij besluitvorming met gekwalificeerde meerderheid, wat zou resulteren in navenant verminderde zeggenschap van Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Daarnaast onderkenden ook kleinere lidstaten, waaronder Nederland, dat institutionele hervorming geboden was. Het beginsel dat elke lidstaat een eigen Eurocommissaris leverde, dreigde bij verdubbelen ledental de Europese Commissie – en daarmee het dagelijks bestuur van Europa – tot onhanteerbare proporties te doen uitgroeien.

Zo kwamen in december 2000 onder Frans voorzitterschap de staatshoofden en regeringsleiders van de EU-lidstaten bijeen in de Zuid-Franse badplaats Nice. Hun verklaarde doel was tot overeenstemming over een institutionele hervorming van de Unie te geraken. Een jaar tevoren, op 16 no-

vember 1999, hadden minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen (vvd) en zijn staatssecretaris Dick Benschop (pvda) namens het kabinet de inzet van de Nederlandse regering voor de hervormingsonderhandelingen te Nice aan de Tweede Kamer gepresenteerd. De voorstellen pasten in het traditionele op communautaire besluitvorming gerichte Nederlandse Europa-beeld, maar waren tevens nogal rekbaar geformuleerd. Zo werd gesteld dat in de Unie besluitvorming bij meerderheid de regel diende te worden, maar er werd veel ruimte gelaten voor uitzonderingen op dit beginsel. Wellicht zien we hier een doorwerking van de terughoudender stellingname van minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen, in vergelijking met de uitgesproken federalistische doelen van zijn voorganger, Van Mierlo.

Beter bij de Kamermeerderheid scoorden de regeringsplannen voor versterking van het democratisch parlementair toezicht op de besluitvorming van Europa. Dit gold ook voor de beleidsterreinen Economische en Monetair Unie, het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de delen van het EU-begrotingsbeleid waar wel meerderheidsbesluitvorming maar nog geen recht tot parlementair toezicht zijdens het EP gold. In de aanloop naar Nice presenteerde De Hoop Scheffer, politiek leider van het oppositionele CDA, een tegenplan dat in zijn toonzetting duidelijk maakte dat ook in het profederale bastion van de Christendemocratie zekere twijfels, ingegeven door beduchtheid voor dominantie door de grote lidstaten van de Europese Unie, hun intrede hadden gedaan. Weliswaar bleef de Bondsrepubliek Duitsland model voor het Europa van de toekomst, te weten een krachtige bondsstaat (Europa) met daaronder ruim bevoegde *Länder* (deelstaten). Maar om Nederland en de andere EU-lidstaten 'weerbaarder' te doen zijn tegenover de macht van de EU-instituties diende er in Europa een tweekamerstelsel in het leven geroepen te worden waarin naast het EP elke lidstaat een gelijk aantal parlementariërs naar een Europese Senaat (naar het model van de Verenigde Staten) zou afvaardigen. De praktijk te Nice, meende *Het Financieele Dagblad*, zou prozaïscher zijn: 'De hangijzers voor de Nederlandse politiek zijn duidelijk. Behoudt Nederland een commissaris in Brussel? Blijft het veto overeind? Hoeveel stemmen krijgt Nederland in de Raad? En, vooral, hoeveel zwaarder weegt Nederland straks in vergelijking met België, Portugal en Griekenland?'

Een voorbereidingstop te Biarritz in oktober leidde tot een breed gedragen ongerustheid in de Tweede Kamer naar aanleiding van het gerucht dat minister-president Kok bij die gelegenheid de eigen Nederlandse Eurocommissaris zou hebben 'weggegeven' in ruil voor een verzwaring van 's lands stempunten in de Raad van Ministers. Kok herhaalde het regeringsstand-

punt dat alle landen van de Europese Unie recht hadden op een Europese Commissaris. Hij zou te Nice, zo beloofde hij, aan dat beginsel vasthouden. In Biarritz had hij zich naar eigen zeggen niet willen 'afsluiten' van de discussie of er uiteindelijk, na de toetreding van de landen van Midden- en Oost-Europa, niet aan een vorm van roulerende Commissarissen gedacht diende te worden. Maar geruchten als zou Nederland als 'grootste van de kleinen' de kleinere EU-lidstaten verraden hebben door in ruil voor extra stemgewicht al af te zien van een 'eigen' Commissaris, verwees hij naar het rijk der fabelen.⁷⁷ Een motie-Eurlings voor het behoud van een commissaris per lidstaat werd met enkel de stemmen van CDA, SP, GPV, RPF en SGP voor verworpen. De andere partijen achtten de motie overbodig.⁷⁸

In lijn met deze voorbespreking, en in weerwil van de eerder gemelde hooggestemde verwachtingen, stonden op de intergouvernementele top van Nice stemmacht en nationale representatie centraal. Toen de rook van de tot diep in de ochtend van 11 december (2000) voortslappende onderhandelingen was opgetrokken, toonde zich als uitkomst een complex compromis tussen de grote en kleinere lidstaten waarbij de groten hun stemgewicht bij meerderheidsbeslissingen vergroot zagen, in ruil voor een vetorecht dat een meerderheid van kleinere lidstaten ervoor behoedde door de groten overstemd te worden. In overeenstemming met de door Kok verdedigde lijn behielden de lidstaten een 'eigen' Eurocommissaris totdat de Unie een leden-tal van 27 lidstaten zou gaan kennen, waarna een systeem van roulerende commissariaten in werking zou treden. De herschikking van stempunten bij meerderheidsbesluitvorming in de Raad bleek het moeilijkste dossier. In wat tussen de betrokken onderhandelaars als 'de vertoning' de geschiedenis in ging, wist premier Kok – tegen fel verzet van Benelux-partner België in – de veronderstelde positie van Nederland als 'grootste van de kleinen' een formele bevestiging te geven: na de 'grote vier', Duitsland, Engeland, Frankrijk en Italië, met elk 29 stempunten en Spanje met 27 stempunten, volgde Nederland met 13 stempunten, één meer dan België, Portugal en Griekenland.

De uitkomst van Nice, Koks stempuntenoverwinning inclusief, werd door een teleurgestelde Tweede Kamer in grote meerderheid als 'mager, maar aanvaardbaar' gekwalificeerd.⁷⁹ Minister-president Kok, die als een leeuw voor de Nederlandse stempunten had gevochten, kreeg daarvoor veel lof toegezwaaid, al leefde er ook bezorgdheid: had 'de vertoning' tot beschadiging van de betrekkingen met België en daarmee de Benelux-samenwerking geleid? Geenszins, verzekerde Kok, 'er is op geen enkele wijze schade aangericht.'⁸⁰ Een door alle partijen behalve de SP gesteunde motie, waarin

meer Benelux-samenwerking in de EU werd bepleit, deed hij af als ‘overbodig.’ De minister-president verborg zijn eigen teleurstelling niet: ‘Het is een zeer bescheiden stap voorwaarts voor de Europese Unie. Onder de huidige omstandigheden zat er niet meer in.’⁸¹ Veel kritiek was er in de Kamer op de chaotische besluitvorming te Nice en het Franse voorzitterschap dat in de beoordeling van pvdA’er Timmermans ‘broddelwerk’ had afgeleverd. vvd-leider Dijkstal sprak van een ‘circus’ waar geen ‘ordentelijke besluiten’ mogelijk waren. pvdA, CDA en vvd stelden de regering schriftelijke vragen wat betreft de gerezen verwarring over de precieze inhoud van het nieuwe Verdrag van Nice.⁸² Bij de oppositie bestond twijfel of ‘de vertoning’ haar prijs waard was; ‘een beetje zielig’, kwalificeerde GroenLinks-europarlementariër Lagendijk het gevecht Holland-België, en CDA’er Wim van Velzen meende dat Nederland ‘een hoge prijs’ voor ‘die ene stem meer dan België’ betaalde. Van Velzen doelde hier op de verlaging (van 31 naar 25) van het aantal Nederlandse zetels in het Europees Parlement die met ‘Nice’ en de uitbreiding gepaard zou gaan.⁸³

Van de brede consensus dat in weerwil van alle tekortkomingen een verdrag beter was dan geen verdrag en dat de overeengekomen tekst toetreding van de aankomende lidstaten van Midden- en Oost-Europa mogelijk maakte, werd nadrukkelijk afgeweken door Marijnissen van de sp. Hij trok uit Nice de conclusie ‘dat het federalisme steeds meer en steeds harder tegen zijn grenzen oploopt. (...) De integratie bereikt een punt waarbij de vrijblijvendheid steeds kleiner wordt en de pijn van de gelijkschakeling steeds meer voelbaar. Naarmate de integratie verder voortschrijdt, zullen staten zelfbewuster voor hun belangen willen opkomen.’ Dat gold ook voor Nederland, waar blijkens opinieonderzoeken 53% van de bevolking tegen verdere overdracht van bevoegdheden aan Europa zou zijn.⁸⁴ En aan het adres van pvdA’er Timmermans meldde Marijnissen:

Gelijkschakeling van landen, ontkenning van culturen, van karakters, van rechtssystemen enz. vinden wij een vorm van gelijkschakeling die verwerpelijk is en ook erg onverstandig (...). U zegt dat u het erg vervelend vindt dat de communautaire kant van Europa waarschijnlijk op z’n laatste benen loopt. Nou, dat is een fijne vaststelling voor de meerderheid van de Nederlandse bevolking, kan ik u verzekeren. U vertegenwoordigt een minderheidsstandpunt. Wist u dat eigenlijk wel?⁸⁵

Niet alleen in zijn eloquentie bracht de sp-leider de herinnering aan Bolkestein naar boven.

Het ratificatiedebat op 21 en 22 november 2001 bood Marijnissen opnieuw een podium voor een geïsoleerde glansrol. Geïsoleerd, want in weerwil van alle kritiek was de parlementaire steun voor het nieuwe verdrag groot. Behalve de traditioneel Europesegezinde partijen PvdA, CDA en D66, aangevuld met de VVD, steunde nu ook GroenLinks het Europese verdrag, waar deze partij in het niet zo verre verleden de Verdragen van Maastricht en Amsterdam nog had afgewezen. GroenLinks-kamerlid Marijke Vos onderstreepte het belang dat haar fractie hechtte aan de aankomende EU-uitbreiding. Ten opzichte van de betrokken landen kon men het zich niet permitteren 'om dit verdrag nu niet te steunen.' Zij voegde hieraan toe: 'Ook vanwege de grote politieke betekenis die deze uitbreiding van de Unie zal hebben voor vrede en stabiliteit, vindt mijn fractie dat een tegenstem niet tot de mogelijkheden behoort.'⁸⁶

Kon de aansluiting van GroenLinks bij de pro-EU-consensus nog gezien worden als het logische sluitstuk van een langdurig proces van bekering tot Europa, verrassend genoeg kreeg 'Nice' ook de parlementaire steun van de in de ChristenUnie samenwerkende kleine christelijke partijen GPV en RPF, alsook van de SGP. Deze partijen lieten het belang dat zij hechtten aan de toetreding van de nieuwe Midden- en Oost-Europese landen prevaleren boven hun bezwaren tegen de Europese Unie als bovenstatelijk verband. Verduurzaming van hun bevrijding van het goddeloze communisme mocht deze landen niet onthouden worden. Maar vooral de SGP had hierbij een 'moeilijk dilemma' te boven moeten komen.⁸⁷ Het gevolg van deze brede steun was dat, waar de drie Centrumdemocraten na de verkiezingen van mei 1998 niet in de Kamer waren teruggekeerd, de SP de enige partij was die tegen het Verdrag van Nice stemde. Daarmee was rond de eeuwwisseling de parlementaire instemming met de Europese verdragen breder dan ooit in de naoorlogse geschiedenis van ons land.

5.8. TOT BESLUIT

De implementatie van de Verdragen van Maastricht en Amsterdam leidde tot directe doorwerking van Europese regelgeving in het leven en bewustzijn van de Nederlandse burger. 'Europa is geen buitenland meer', verwoordde koningin Beatrix de implicaties hiervan in de troonrede van september 2000. Zij vervolgde: 'Europa is onze toekomst, daar liggen onze kansen. In het dynamische proces van Europese samenwerking zijn vérgaande stappen gezet. De totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie leidt ertoe dat de gulden in 2001 voor het laatste jaar onze munteenheid zal zijn.

Vanaf 2002 zullen meer dan 300 miljoen Europese burgers met hetzelfde geld, de euro, betalen. Daarmee raken zij nóg directer betrokken bij Europa.⁸⁸

Desalniettemin was de voortgaande europeanisering maar in beperkte mate voorwerp van contestatie in het Nederlandse parlementair-politieke debat. Hoe is het toch mogelijk, vroeg menig politiek commentator zich af, dat sinds Maastricht de vervanging van de nationale munt, de gulden, door de Europese euro – wellicht de belangrijkste structurele verandering in de Nederlandse volkshuishouding en samenleving sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog – met nauwelijks tegenspraak en opmerkelijk weinig gedachtewisseling door het politieke proces geloodst werd?⁸⁹ Evenmin ontpopte de euro zich als verkiezingsthema voor de Tweede Kamerverkiezingen van 6 mei 1998. Lieten de grote politieke partijen het thema liggen uit beduchtheid in te spelen op onvrede van 39% van de kiezers die blijkens een NIPO-enquête de komst van de euro afwees, zoals de economieredactie van *NRC Handelsblad* suggereerde?⁹⁰ Of achtte men de komst van de euro zo'n voldongen feit dat debat erover geen zin meer had? 'Onzin', meende Tiny Kox van de SP, 'Zweden zou aanvankelijk toch ook meedoen aan de euro en is daar later weer op teruggekomen.' Hij hield het op een 'stilzwijgende afspraak' tussen de grote partijen om de euro in de verkiezingscampagne ongemoeid te laten. De SP stelde daar weer een oproep tot een referendum tegenover, een volksraadpleging over – onder meer – de wenselijkheid van de euro en de wachtlijsten in de zorg: 'Referendum! Verhef je stem,' riepen de SP-verkiezingsaffiches de kiezer op.⁹¹

De komst van de euro ging zo met een zeker gevoel van onbehagen gepaard en onderzoek wees uit dat de breuklijn tussen voor- en tegenstanders bij kiezers van alle grote politieke partijen te vinden was, wat voor deze partijen de euro als mogelijk campagnethema extra onaantrekkelijk maakte. Aan steun voor het verenigd Europa leek het niet te liggen. Weliswaar liepen Nederlanders niet warm voor Europese aangelegenheden, maar een overgrote meerderheid zag geen alternatief voor de Europese Unie. Bij de eeuwwisseling steunde liefst 73% van de ondervraagde burgers de Nederlandse deelname aan de Unie, een lichte daling ten opzichte van de vroege jaren negentig, maar beduidend hoger dan het Unie-gemiddelde van 49%. Met de Ieren en Luxemburgers vormden de Nederlanders zo de trouwste EU-supporters; in de bewoordingen van *Het Financieele Dagblad*: 'Het hart van de Nederlanders voor Europa tikt sinds heugenis even gelijkmatig als een Friese staartklok.'⁹²

Maar steun garandeert geenszins betrokkenheid. Er was in ons land,

constateerde *NRC Handelsblad*-redacteur Van den Boogaard bij de eeuwwisseling, 'niet alleen geen echte oppositie tegen het verenigd Europa, er is – buiten een kleine kring van politici en specialisten – zelfs nauwelijks enig debat.' Daarbuiten maakte niemand zich er druk over; hij citeerde het Tweede Kamerlid Van Middelkoop (CV): 'Europa is typisch iets voor *la classe politique*.'⁹³

De gesignaleerde 'stilte over Europa', 'euro-matheid', de 'geeuw van verveling', 'geen echte oppositie' en 'een zeker gevoel van onbehagen', ze reflecteerden ook de aard en inrichting van de toenmalige Nederlandse politiek. De Groningse hoogleraar en pvdA-ideoloog De Beus besprak dienaangaande in zijn inaugurele rede in het najaar van 1997 een vijftal mechanismen. Ten eerste een dysfunctioneel doorschieten van de Nederlandse traditie van consensusdemocratie welke de politieke discussie had uitgehold. Ten tweede de naoorlogse Nederlandse beleidstraditie om maximaal bij alle grote Europese en atlantische plannen betrokken te willen zijn. Een 'doeltreffend deelnemen aan de vaart der volkeren', waarbij voor partijgekibbel geen plaats is. Ten derde het professionele eigenbelang van de Nederlandse classe politique om haar relatieve autonomie te bewaken en deze niet te laten aantasten door binnenlandse bemoeienis. Ten vierde de geneigdheid van de Nederlandse politieke elite om het Europese overleg op te vatten als een uitvergroting van het Nederlandse overlegmodel, inclusief de bestuurlijke collegialiteit en compromissen met voor elk wat wils, waardoor aan de Europese besluiten niet altijd het juiste gewicht wordt toegekend. Ten vijfde en laatste het succes van het kabinet-Kok in eigen land, wat gepaard is gegaan met 'een opheffing van de politiek door de politici zelf'. Dat droeg dan als gevolg in zich dat de politicus die deze redenering overnam zich afvroeg waarom van het 'Haagse democratisch tekort een probleem moet worden gemaakt dat er in het dagelijkse doen en laten helemaal niet is.'⁹⁴ In dit licht gezien kon de rond de eeuwwisseling telkenmale herhaalde onrust van zowel regering als oppositie over de geringe betrokkenheid van de bevolking bij de Europese ontwikkelingen gemakkelijk het beeld oproepen van wenende krokodillen. Toch sluimerde er iets. De door De Beus geschetste successen van de kabinetten-Kok zouden korte tijd later door Pim Fortuyn fel ter discussie worden gesteld.⁹⁵